

Kaposi Zoltán

JÖVEDELMEK ÉS ELOSZLÁSUK MAGYARORSZÁGON (1750 – 1848)

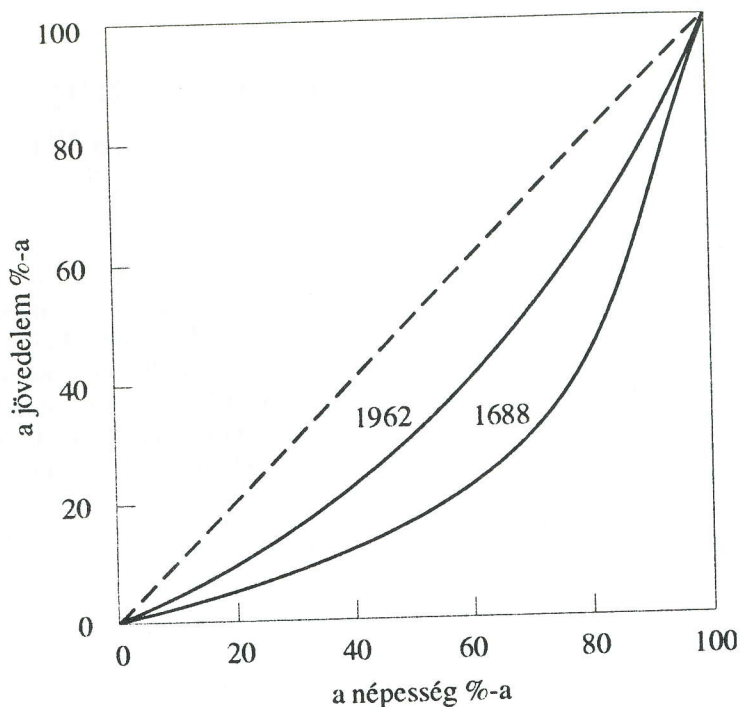
A jövedelmek vizsgálata a gazdaságtörténeti és közgazdasági elemzések legelhanyagoltabb, legfeltáratlanabb területe. Ennek az az oka, hogy Magyarországon a hosszú időn át uralkodó marxista gazdaságtudományi paradigma szinte mindent a termelés oldaláról magyarázott, így a jövedelmek, a fogyasztás, a háztartás, stb. kategóriái a hagyományos gazdaság és társadalomtörténeti vizsgálatok perifériájára szorultak. A kérdés történetiségét kutatva utalnunk kell még a tradicionális társadalmak vizsgálatára vállalkozó kutató objektív nehézségeire: nevezetesen arra, hogy nagyon kevés olyan forrás létezik, amiből makroszempontról is értékelhető, egzakt eredmények vonhatók le. Az összeírások óriási többsége adóösszeírás, aminek alapja mindig a földvagyon s nem a jövedelem. Így aztán értelemszerűnek tűnik, hogy a társadalom jövedelemszerkezetének kutatása elsődlegesen mikrokutatásokra támaszkodó szintézis lehet, az eddigi vizsgálati keretek: falu, város, uradalom, jobb esetben a vármegye lehetett.

Van egy másik probléma is a jövedelmek megítélhetőségével kapcsolatban, s ez már konkrétan összefügg a hagyományos gazdaság modelljével. Korábban más összefüggésben már említettük, hogy az iparosodás előtti gazdaságokban rendkívül nagy az újratermelés költsége. A hagyományos mezőgazdaság öntermelő és önfogyasztó, elsődlegesen nem piacra termel, hanem tulajdonosa (birtoklója) megélhetéséért, s csak annyiban kommercializál, amennyiben a piaci feltételek kedvező volta és a kötelező kiadások (adó, pótlási alap, ceremóniális alap, stb.) valamennyire megkövetelik azt. Így az egyes országok belső piaca folyamatosan szűk maradt, a nemzetközi kereskedelemben bekerülő árumennyiség pedig korlátozott nagyságú volt csak, ennek megfelelően a felhalmozás s így a beruházások volumenének alacsony volta a gazdasági növekedésre komoly korlátozó befolyást gyakorolhatott. Braudel kutatásai a Mediterráneumra vonatkozóan a GDP 1%-ában jelölték meg a kereskedelemben bekerülő termékek mennyiségét; a Baltikumra 2,5-4%-ot lehetett kimutatni, pedig a tengeri szállításhoz olcsóbb megoldást a kor nem ismert.

JÖVEDELEMELOSZLÁS A HAGYOMÁNYOS TÁRSADALMAKBAN

A közgazdaság-elméleti gondolkodás a jövedelmek eloszlását egy Lorenz-görbével szemlélteti.

A Lorenz-görbe az egyenlőtlenség fokát az ellentétes határesetek között méri. A 45 fokos lineáris vonal jelzi az abszolút normális eloszlást, az egyenestől

Forrás: Soltow, 1968. 20. o.

eltérő alsó ívű görbe pedig a valóságos viszonyokat mutatja.

Mik ezek a valóságos viszonyok? Bár — említettük — nehéz kutatható makro-forráscsoportot találni, egy-két jobb adottságú országban azért nem szűkölködnek benne. Gregory King (statisztikus, a 17. században élt) az angol társadalom 20%-át vizsgálva karakterisztikus jövedelmi csoportokat tudott elkülöníteni. Ebből a vizsgálatból kiderült, hogy 1688-ban Angliában a népesség 5%-a az összjövedelemből 28%-kal rendelkezett, ugyanakkor a társadalom 62%-a a jövedelmeknek mindössze 21%-át bírhatta. Ebből az is következik, hogy az iparosodás előtti társadalmak jövedelmei szélsőségesen oszlottak el. Soltow összehasonlította ezt az 1962-es angliai helyzettel, s azt állapította meg, hogy az eltelt csaknem háromszáz esztendő alatt a különbségek valamelyest csökkentek, a szélsőségek enyhültek, de a különbségek még ma is óriásiak.

Tehát a 17. századvégi Anglia jövedelmi szempontból szélsőségesebben volt megosztott, mint a mai. A társadalom abszolút kisebb része magas jövedelemmel, nagyobbik aránya pedig minimális pénzzel rendelkezett. Carlo Cipolla írja egy helyen, hogy a hagyományos társadalmakban a *poor* és *beggar* kifejezést szinonimaként is használták. Természetesen más vizsgálatok is megerősítik King eredményeit. Egy itáliai városi vizsgálatból a 15–17. századra kiderült, hogy a

társadalom 11–20%-a nagyon szegénynek minősíthető. Nyugat-Európára vonatkozóan pedig helyenként a vidéket is beleértve, adottságoként különbözve akár a 25%-os felső határértéket is elérheti a szegények aránya. Szélsőséges esetben, pl. hirtelen jött gazdasági katasztrófák, járványok, éhínségek előfordulásakor akár az 50–60 százalékos arányok is előfordulhattak. Ebből a rövid áttekintésből is látható, hogy a praeindusztriális korokban a szegények aránya rendkívül magas volt, akár 25%-os szegénységét is jelenthette az egyes társadalmaknak, s különösen a városok voltak a gazdasági optimumon felül telítettek.

JÖVEDELEMELOSZLÁS MAGYARORSZÁGON

Az első tisztázandó kérdés az elemzési kategóriák megválasztása. A legkézenfekvőbb nyilván a jogi statusok végigszemlélése lenne, ezzel a hagyományos lehetőséggel szemben azonban ellenérzéseink vannak, mégpedig azért, mert a különböző kategórián belül (nemes, polgár, úrbéres, egyházi) elkülönített jövedelmi pozíciók felsorolásánál többet nem nagyon nyerhetnénk. Éppen ezért — munkánk szintetizáló jellegére is figyelve — felállítunk egy hipotézist, amely persze eddigi mikro kutatásainkra és az általunk ismert szakirodalomra támaszkodik, mégpedig azt, hogy a magyarországi társadalmat jövedelmi pozícióból vizsgálva vannak „gazdagok”, „jómódúak”, „középrétegek” és „szegények”. Deduktív eljárásunk következő fázisában megpróbáljuk azonosítani ezeket a kategóriákat, vagyis tényanyaggal, tartalommal megtölteni. (Megjegyezzük még, hogy az alábbi elemzés nem osztálykategóriákat jelöl, bár a hagyományos társadalom hierarchikus volta kétségtelen tény.)

a) A „gazdagok” csoportja

Mivel nem hagyományos értelemben vett gazdaságtörténelmet írunk, nem célunk részletesen foglalkozni e csoport társadalmi azonosításával, de megjegyezzük, hogy vélhetően ide tartozhatnak a nagybirtokosok, a főpapok, a nagyvállalkozók, a nagykereskedők. Sokkal fontosabb jelen esetben arra föl hívni a figyelmet, hogy rendkívül kis számú csoportról lehet szó. A főrangú címmel rendelkező nagybirtokosok mintegy háromszáz famíliát tettek ki, de a többi kategóriát is ide számítva sem lehettek többen a „gazdagok” ötszáz famíliánál.

A „felső ötszáz” jövedelme elsődlegesen gazdaságuk nagyságától, sok esetben földvagyonuktól függött. Ez persze nem azt jelenti, hogy minden arisztokrata nagybirtokkal rendelkezett. Tudunk családi szerződésekről a 18–19. század fordulóján, amelyek szerint a családban élő legidősebb fiú örökölte az apai júst, míg a családban lévő többi fiatalabb fiú föld nélkül maradt. (Ez történt pl. a Festetich-fiúk osztozásánál 1792-ben, amikor a birtokok György ágán öröklődtek, míg a többiek némi pénz mellett a szerencsés házasságban bízhattak.)

Az ország legnagyobb birtokosa, a hg. Esterházy-família, amely több mint 720 ezer holdnyi allodiális földdel rendelkezett, 1770–80 között évi tiszta jövedelemként átlagban 135 ezer forintot bírt. A hercegi család bevételei folyamatosan

nőttek a század vége felé, az 1780-as években már elérték a 240 ezer forintot. Természetesen ez a csúcs, a többi nagybirtokos jövedelme vélhetően messze elmaradt ettől. A 19. század közepe felé, mikor a racionális gondolkodás az agrárüzemi gyakorlatban is teret hódított, a holdankénti jövedelem már elérhette a 4–10 ezüstartot is. Igazolható tendenciának tűnik az 1830–40-es években, hogy a dunántúli nagybirtokosok jövedelmén belül megnőtt az allodiális termelésből s a piaci értékesítésből származó rész, ellentétben a 18. századi viszonyokkal, ahol még meglehetősen meghatározó volt a parasztok adóztatásából származó jövedelem (jó példa erre a fent említett Esterházy-család esete).

Kérdés persze, hogy mire fordították a „nagy jövedelmet”, s ez már azért is izgalmas kérdés, mert közismert, hogy arisztokratáink egy részének sokszor filléres gondjai is voltak. (Az 1810-es években az apáti illetékességű Ambrus József jóra való telkes jobbágy a vármegye elé próbálta citálni gróf Festetich Miklóst, hogy a szabályosan kiállított hatforintos váltójának érvényt szerezzen. Sokáig nem sikerült, a gróf 20 évig nem fizetett...) A fentebb említett „tisza jövedelem” pénzben értendő, de tudni kell, hogy az arisztokrácia élelemmel való ellátása lényegében ingyenmunkával vagy jobbágyi szolgáltatással történt. Ezt a jövedelmet tehát nem élelmiszerre és nem közvetlen fogyasztásra fordították.

A jövedelmek nagy része reprezentációs célokra ment el. A Bécsben vagy Prágában felépítendő palota (hogy csak az ismertebbeket említsük: Pálffy, Batthyány, Zichy, stb.) a korban státusszimbólum is volt, de az országon belül is (Pozsony, Buda, stb.) óriási összegeket áldoztak főuraink épületek, kastélyok emelésére. Növelte a költségeket az uralkodó barokk, illetve rokokó építési, díszítési divat, neves külföldi mesterek, festők meghívása, stb.

A jövedelmek másik része a külföldi divat (főleg francia s részben osztrák) követésére, főleg külhoni termékek vásárlására ment el. Megnyilvánult ez az öltözködésben a csizmától a parókáig, az épületek belső díszítésében (gobelinok, tükrök, porcelánok, könyvtárak, ritkaságok, stb.). A 18. század közepétől hozzájárult még ezen kiadásokhoz a társadalmi-tudományos élet magánmecenatúrája, arisztokratáink egynémelyike irodalmárokat, költőket, írókat támogatott (Festetich Gy.); alapítványokat, nyugdíj- és öregségi intézeteket fundált (Batthyány Nepomuk János, Zichy Károly); infrastrukturális beruházásokat gondolt ki vagy hozott létre (Széchenyi István), esetleg múzeumokat vagy tudományos műhelyeket teremtett (a Széchenyiek), stb. Ugyanakkor ez volt az a társadalmi réteg, amely egy nagyon fontos „pótlólagos jövedelem”-mel rendelkezett, amit talán társadalmi tőkének nevezhetünk. Arról a kapcsolatrendszeréről és arról a közegekről van szó, amelyben a főrangúak éltek. Ez eléggé zárt kasztot (bár nem átléphetetlent) jelentett, s ez tette az arisztokráciát oly irigylésre méltóvá a társadalom többi részének szemében.

Az arisztokraták életmódjától messze elmaradtak a kereskedők, vállalkozók jövedelmi pozíciói, s sokszor etnikai kérdések is zavart okoztak (pl. a zsidók városba költözési tilalma). A pesti 1840-es *classificatio* adatai azt mutatják, hogy viszonylag magas adót fizettek a nagykereskedők. A zsidó nagykereskedők életmódja azonban elütött a nagybirtokosokétól, inkább a visszahúzódottság, a

visszafogottság volt jellemző rá, aminek oka az is, hogy megszerzett jövedelmük nem állótökében, hanem inkább forgótökében érhetőek tetten. A vidéki városokban, s különösen a nagyvárosokban a jövedelmét illetően a helyi hatalmi elit lényegesen különbözött a középrétegektől. Egy szegedi vizsgálat azt mutatta, hogy a legtöbb adót fizető egyén adója tizenháromszorosa volt a városi átlagnak. Ugyanakkor arra is utalnunk kell, hogy az 1770–80-as évektől mind dinamikusabban fejlődő mezőgazdasági termelés felértékelte a két terménykereskedelemmel foglalkozó társadalmi réteg pozícióját, s kialakult egy izmosodó, vagyonosodó nagykereskedői réteg, amely nemcsak vagyonával, hanem sokszor az udvarnál, illetve egyes arisztokrata családoknál elért statusával is meghatározó szerepkört tölthetett be. A réteg leghíresebb alakjai a zsidó bankárok és a kereskedők (Arnstein, Schay), de említhetnénk a görög származású báró Sinát is. A kereskedelmi tőke néha megjelenhetett ipari vállalkozásokban is (Wodiáner, Uhlmann).

b) A „jómódúak”, a mobilitás megtestesítői

Összetételében igen heterogén a „jómódúak” csoportja. Ide tartoznak felfogásunk szerint az egyre izmosodó *bene possessionati*, a birtokos nemesség tagjai, a vármegyei főbb hivatalokat, illetve a királyi tisztségeket betöltő nemesek, a városi vezető tisztségviselők, a hivatásos katonatisztek, a kisebb vállalkozók, a céhes mesterek, iparosok egy csoportja. A heterogenitás ellenére egy komoly jellemző fűzi össze a társaságot: bár társadalmi mobilitásukat illetően egyértelműen fölfelé orientálódó, értékrendjében, fogyasztásában az arisztokráciára tekintő csoportnak tartjuk őket, jövedelmükben azonban messze elmaradnak a gazdagoktól. Létszámuk mintegy 5000–6000 családra tehető.

Korábbi vármegyei kutatásaink azt bizonyították, hogy az egységnyi földterületre jutó jövedelem a *bene possessionati* rétegnél lényegesen magasabb, mint az arisztokratáknál. A jómódú középbirtokosoknál a 19. század elején 1–1,4 forintos holdankénti jövedelmet lehetett kimutatni, míg a mágnásoknál ez inkább az egy forintos határ felé járt. Mindamellet nem kis összegekről van szó. A *bene possessionati* réteg körében az évi tiszta jövedelem elérhette a 20–40 ezer forintot, a birtok méretétől és a rajta lévő üzem, ill. gazdaság teljesítményétől függően. Zemplén megyei nemességkutatások azt bizonyították, hogy az említett társadalmi réteg a birtokosok 1,1%-át alkották mindössze, de még itt is 2400–7200 forintos jövedelem jutott a csoport tagjaira, pedig közismert tény, hogy a nemesi birtokok látványosan kisebb méretűek voltak Észak-Magyarországon. Ugyanakkor a hagyományosan köznemesnek nevezett kategóriánál az alsó határ a 480 forintot súrolta már.

Ez volt az a réteg, amely a 19. század első felében klasszicista vidéki kastélyokat, nagyobb kúriákat emeltetett, s ezek sokszor csak méretükben tértek el az arisztokrata épületektől. Ugyanakkor a jómódú középbirtokosok csoportja volt a belső piac egyik legfőbb letéteményese is. Ártermelése a belső kínálatot bővítette, míg fogyasztóként szűkebb provinciájában nagyhatalomként jelent meg.

Jövedelmeiből néha-néha még kulturális mecénatúrára is futotta, közismert példa lehet a Sárközy-család irodalompartolása, a Somssich-család könyvtárgyűjteménye, stb. A jómódúakat érzékenyen érintette a piaci ciklus módosulása. Gazdasági konjunktúra esetén árutermelő hajlam, uradalomépítési kedv tapasztalható náluk, dekonjunktúra beköszöntekor viszont a szűkülő értékesítés mellett a tőkemenekítés, az önellátási jegyek kerülnek túlsúlyba. A házi fogyasztás bősege okozza a magyar nemesről kialakított lakomázó képet, a néha már ízetlenségbe forduló vendégmarasztalást, a pazarló parazita képét. A 19. század első feléből származó adataink növekvő városi vállalkozói attitűdről tanúskodnak. Nőtt a kereskedőcégek száma, szaporodtak az iparosok. A kézművesek egy része a városi lakosság középrétégéhez sorolható. Ha az adóbevallásokat vizsgáljuk, kiderül, hogy a nagyobb városokban évi 25–30 forintos bevallások is előfordulnak, de a többség azért öt forint alatti adót fizetett. A kézművesek százalékos megoszlása adó-tételeik szerint a következő volt:

Adótétel	Pest 1837	Debrecen 1839	Esztergom 1848
0,40–5 forint	74,1	44,5	87,2
5,01–10 forint	20,2	46,7	10,6
10 forint felett	5,7	8,8	2,2
összesen:	100	100	100

Forrás: Bácskai Vera: 1988. 86.o.

Ugyanakkor az is tény, hogy az iparos-kereskedő famíliák vagyonának nagyobb részét — az európai mintához hasonlóan — még mindig az ingatlan, az épülettöke, esetleg az egyéb birtok tette ki. Egy pesti família, a Hupf-Mayerhoffer család vizsgálatánál 75–80%-os arányt lehetett kimutatni a 18–19. század fordulóján. Mindez nagyjából megegyezik a francia és észak-olasz városok sajátosságaival, ahol a városi lakosok tőkéjének 80–90 százalékát az ingatlan értéke adta.

A telkeseknél ötször-tízszer magasabb jövedelemmel rendelkeztek az uradalmi konvencióások (erdészek, vadászok, juhászok, stb.), de ez is elég nagy szórást mutat. Csajanov gondolatát fölhasználva s ténybeli adatokkal alátámasztva mondhatjuk, hogy a ritka népességű, nagy allodiális gazdasággal rendelkező árutermelő nagybirtokokon általában magasabb fizetési arányok alakultak ki. Tájékoztatásul álljon itt alább néhány uradalom konvenció-sainak bérlistája (ezüstforintban).

Hozzá kell még tennünk, hogy az uradalmi alkalmazottak esetében a fizetség nagy része nem pénzben, hanem naturáliában történt, ami persze érthető is, hiszen az ellátáshoz természetbeniekre úgyszólván szükség volt, következésképpen ezen javakat nem kapcsolták be a piaci vertikumba, mivel akkor még a szállítási veszteséggel is számolni kellett volna. Persze a folyamat másik oldala, hogy a naturáliákkal való fizetés hagyományosan leszűkítette a belső piacot, korlátozta az árutermelés

1855	Batthyány- uradalom Enying	Hunyady- uradalom Kéthely	Inkey- uradalom Iharosberény	Zichy- uradalom Szentmihály
tisztartó	650	260	810	300
számvevő	–	260	650	–
számartó	350	200	475	–
ügyész	–	300	–	–
mérnök	300	120	–	–
orvos	200	120	–	–
erdőmester	–	120	400	–
írnok	200	60	166	–

Forrás: Kállay István: 1980. 119. o. alapján

és a piaci csere, s egyben a belső munkamegosztás lehetőségét.

A bérből élő városi társadalmat is ebbe a csoportba soroltuk. Ezek között találunk szolgákat, kapuőröket, fűtőket, darabontokat, hajdúkat, stb., akikre az volt a jellemző, hogy fizetésüket s szinte teljes jövedelmüket a várostól kapták pénzben. Emelhette életnívójukat, ha a törvényhatóság határában ingatlannal, földbirtokkal rendelkeztek, ami persze elsődlegesen szőlőbirtokot jelentett.

A csoport alsó részét a nemesi társadalom „köznemesi” blokkja adja. A legfeljebb szolgabíróságig eljutó vidéki nemes tipikus alakjáról van szó, akinek birtoka párszáz holdig terjedhetett, de sokszor még ez a birtoknagyság is kevésnek bizonyult a realitásokat gyakran nélkülöző életmód folytatásához. Közismert pl., hogy Berzsenyi Dániel 619 holdja ellenére is gyakran volt kénytelen pénzt kölcsönkérni, Deák sőjtöri birtoka sem tette hosszú távon lehetővé tulajdonosa életmódjának finanszírozását, Kazinczy zempléni birtoka is számos jövedelmegelőzési problémát vetett fel. Berzsenyi évi 600–700 forintos jövedelme ellenére többször szembesült az eladósodás rémképével, levelezése világos utalásokat tartalmaz az állandó takarékoság fontosságára. 1819. novemberében Sopronból így utasítja a gazdaságot otthon irányító asszonyát: „...a majorságnak ocsunál és kolompérnál egyebet ne adj, mert ha te pazalsz, úgy csufot fogunk látni”. A falusi lepusztult kúriák, a tradicionális nemesi életmód, a feudális kiváltságokba, jogokba kapaszkodás jellemezte ezt a csoportot. Jövedelmük a 19. század első felében alig érte el az évi 500–1000 forintot, így nem véletlen, hogy a köznemesek esetében egy 50–100 forintos váltó kiegyenlítése is nehézséget okozott. Hadd utaljunk Noszlopy Gáspár példájára, akinek hosszú évekbe telt egy ötvenforintos váltó visszafizetése...

c) A „középrétegek”, a társadalom tömege

Elöljáróban szeretnénk leszögezni, hogy véletlenül sem a jogszerű állapotot vetjük alapul, csupán a tömeget tekintve döntöttünk az elnevezést illetően. A helyzet ugyanis az, hogy a társadalom széles tömegét alkotó, földdel bíró parasztság jövedelmei elég látványosan különböztek a „jómódúakétól”, de nagyjából meggyeztek számos árendáséval, néhány uradalmi konvencióssal, avagy a honorációerok alsó rétegével, esetleg a szolgáltató szektor kiskereskedő, vásáros alakjáiéval. Ebbe a csoportba sorolhatók az újabb kutatások alapján meglehetősen nagy számúnak feltételezhető módosabb zsellérgazdák is. Eddigi ismereteink alapján a társadalom kb. 50–60%-a ide sorolható.

A jövedelmek mérése talán itt a legnehezebb, hiszen a csoport tömegét alkotó telkes jobbágyság (ami a parasztságon belül kb. 45%-ot tett ki) az önellátás hagyományos gazdálkodási elvét követte, piacon akkor jelent meg, amennyiben kötelező adójához pénzre volt szüksége, illetve ha a piaci árak és a termékfölszég konzisztensek voltak. Ebből viszont az is következik, hogy a tiszta jövedelmet, esetleg a csajanovi „nyershozadékot” (a családi gazdaságok mérésére használandó mértékegység) még megbecsülni is csak közvetve tudjuk. A paraszti gazdaság esetében a paraszt bevételeiből a befektetett munkamennyiség értékét és az anyag-és költséget levonva kapjuk a tiszta nyershozadékot. Információink a jövedelmekről a hagyatéki leltárak és egyéb inventáriumok vizsgálatából származnak. A kutatások azt mutatják, hogy egy féltelkes jobbágy vagyona, vidékenként eltérően, az alaptőkét is beszámítva 200–500 forint lehetett. Ha a korban szokásos számítási modellt alkalmazzuk, akkor az 5%-os kamatot jövedelemként felfogva, a jövedelem tőkésített értékét úgy kapjuk, hogy 20 évi kamatot ($5 \times 20 = 100$) szorozzuk össze, s ez volt a vagyon (birtok) becserkéje. Visszafelé számolva kiderül, hogy éves jövedelemként, pénzben kimutatva 10–25 forint lehet a jövedelem. A lehetséges fejlődésre utalhat, hogy a lengyel parasztságra vonatkozó verifikáló számítások szerint a termés növekedésével a paraszti jövedelem piacon átmenő része rugalmasabb lett.

Ugyanakkor nagyon sajátos vonása ennek a hatalmas tömeget alkotó csoportnak, hogy a falun belüli birtoklasi lehetőség korántsem határozta meg merően a gazdagodást, a vagyonszerzést. Uradalmi kutatások szerint a népesség hiányos területeken minden további nélkül előfordulhatott, hogy a nagyobb szántót vagy legelőt bérlő zsellérgazda anyagilag a faluban jogokkal bíró telkes réteg elé kerülhetett. Ennek oka volt persze az is, hogy a korlátlan földbérleti lehetőség felső limitjét csupán a család munkacerejének nagysága határozta meg, sőt dunántúli kutatások alapján kiderült, hogy egyes vidékeken a módosabb zsellérek még bérmunkásokat is foglalkoztathattak. Természetesen 1848-ban s a későbbiekben óriási nehézségekkel fognak küzdeni, hiszen ők nem kapták meg addig használt földjeiket tulajdonként.

d) A „szegények”

A társadalom óriási szegmensét jelenti ez a csoport, amelynek nagysága a rossz termőévek, a gazdasági katasztrófák ideje alatt jelentősen bővíthetett. Magyarországon az ide sorolható rétegek a házas és házatlan zsellérek, a mezőgazdasági cselédek, a béresek, a napszámosok és a bérmunkások nem kis száma, a városi nincstelenek, a lelencek, a koldusok, stb. Nagyságuk pontos meghatározása nem lehetséges, megközelítően a társadalom 30–35%-ára becsülhetjük arányukat.

A csoport egyes elemeit a szerény jövedelem fűzi egybe, ezt a vagyonvizsgálatok is alátámasztják. A Dél-Dunántúl egyik uradalmában az 1830–40-es években a házatlan zsellér vagyona mindössze 40–100 forintos nagyságrendet lehetett meghatározni, amit csak az javított, ha a munkaerőhiányos területeken uradalmi földeken ipusztriális tevékenységet vállaltak föl, azaz szőlőt műveltek, irtottak, stb. A zselléreknek a falusi közlegelőkön legeltetési joguk volt, de előfordult számos esetben, hogy a faluban élő jobbágyok ezt a jogot kissé megszorították, amiből persze számos úriszéki per keletkezett. Az úrbéresekben belül elég magas volt a házatlan zsellérek aránya, egy számítás alapján az 1828-ban az úrbéresek 12,6%-a, szám szerint 517987 családfő minősített *subinquinus*nak.

A szegények jövedelmének mérése azért is nehéz, mert gyakran csak naturáliát kaptak fizetségül (pl. a béresek, cselédek egy része), vagyis ételme, sőt, húst, burgonyát, kölest, stb. Megélhetésük nehezen lenne elképzelhető, amennyiben nem tételeznék föl valamilyen más jövedelemforrást. A feudális társadalom azonban jogi hierarchizáltsága mellett patriarchális szervezeti rendszert is jelentett. A társadalom tagjairól való gondoskodás mindig a szűkebben vagy tágabban értelmezett közösségekre hárult (fal, város, uradalom, stb.). A társadalmi méretekben való gondoskodás valójában jövedelemtranszferrel párosult. Egyes szerzők szerint a nyugat-európai területeken a jövedelem-átcsoportosítás (felülről lefelé) nagysága meghaladhatta a piaci termékcseré nagyságát. Az idők folyamán Magyarországon is számtalan intézmény fejlődött ki e célra. Az árva-pénztári tőkekölcsonzés a szüleiket elvesztő gyermekek fölnevelésére és vagyonának megőrzésére volt hivatott; gazdasági katasztrófa vagy elemi kár esetében a nagybirtok szociális szerepköre került előtérbe kölcsönökkel, segélyekkel; a betegek gyógyítására sokszor magánpénzből létrehozott orvosi intézmények szolgáltak („kórházak”). Mindezek érzékeltetésére álljon itt egy csokor Pécs város 1840-es évekbéli „jótékony” intézeteiből:

1. szegények intézete, „melly által az utczei koldulás megszüntetett”; alapítókéje az 1840-es évek elején már 12667 forint volt, amiből 130 főt segítettek, lyeztek,
2. a pécsi székesegyház árvaházat állított föl, ebből évente 16 árvát lehetett fölnevelni, alapítványa 40000 forint volt,
3. a pécsi egyházmegyei intézet,
4. a polgári kórház, amiben évente 50 előregedett és kb. 65 beteg egyén ápolattatott,

5. az irgalmasok háza, amibe évente 400 betegnél több vétetett föl, stb.

Az önkéntes transzfer alapformáin túl (adomány, ajándék, szegényház, orvosi ellátás, stb.) lényeges volt a kötelező transzfer útján gazdát cserélt jövedelmek nagysága. Ide számíthatjuk az adózást, annak több variánsát, sőt, a gyöngye közbiztonság mellett meglévő országúti rablási lehetőséget. Vannak Európában olyan területek, ahol a rablások által bizonyíthatóan nagyobb jövedelem-átcsoportosulás történt, mint az adózással. Országunk is híres volt útonállóiról, betyárvilágáról, erdei rablóiról.

A KÉSZLETEZÉSI POLITIKA

A praecindusztériális korok társadalmi fogyasztását két tényező döntően befolyásolta: az alacsony termelékenység és nagyon gyenge jövedelemfelhalmozó képesség. A társadalom rendelkezésére álló élelmiszermennyiséget (C) a meglévő, felhalmozott készletek nagyságának (S) és az éppen aktuális folyó termelésből származó termékmennyiségnek (P_c) az összegével határozhatjuk meg: $C = S + P_c$.

Az alacsony termelékenység miatt a P_c tényező fluktuálódása igen nagy, aminek következménye, hogy az S tényező sok esetben a P_c tényező módosulásának megfelelően változik. A mindenkori gabonatermelés ingadozása akár a negyven-ötven százalékos nagyságot is elérhette, s alaposan csökkenthette a megtakarításokat, a félretett gabonakészleteket.

Fokozta a létbizonytalanságot, hogy az elmaradott szárazföldi infrastruktúra, a közbiztonság hiánya kockázatosá tette az élelmiszerkereskedelmet. Mértékadó számítások szerint a gabonaszállítás költsége 25–30 km-enként megduplázódott, s a fenti tényezők együttesen a piaci kínálatot rendkívül rugalmatlanná tették, s a helyi hatóságok gazdasági funkcióinak erősödése mellett a háztartások készletező politikáját involválták. Európa népessége „spájzolt”, hiszen a rugalmatlan kínálat miatt a megoldást csakis az élelmiszerkészletek hosszú távú tárolása, tartalékolása jelenthette. A készletek egy-egy rossz termőév alkalmával vészes sebességgel csökkenhettek. George Rude írja egy helyütt, hogy egy rossz év még elment valahogy, de amikor több éven át nem tudtak aratni, akkor az legtöbbször gazdasági vagy népességkatasztrófába torkollott. A készletek halmozásával ugyanakkor jelentős méretű tőkét vontak ki a gazdaság vérkeringéséből. Ez a piaci felhozatalt még jobban visszavetette, az árak még inkább felszökhetnek, s a folyamat végén szinte egyáltalán nem tükrözték a gazdaság valós teljesítményét. A lakosság készletezése mellett a spekulánsok szerepét sem hallgathatjuk el: Európa minden vidékéről tömegével maradtak fenn olyan hatósági intézkedési dokumentumok, amelyek megtiltják a spekulációs célzatú élelmiszermennyiség gyűjtését, sokszor a legkeményebb intézkedéseket helyezve kilátásba. A spekuláció ettől persze még tovább élt.

IRODALOM

Mivel írásunk egy témáról való általános értelemben vett gondolataink gyűjteménye, így nem láttuk értelmét az egyes eszmefuttatásokat pontosan adatoló jellegű indexálásnak, helyette a legfontosabb irodalom rövid jegyzékét adjuk.

1. Wilhelm Abel, *Agrarkrisen und Agrarkonjunktur*, Berlin–Hamburg, 1966.
2. Bácskai Vera, *Városok és városi társadalom Magyarországon a 19. század elején*, Budapest, 1988.
3. Carlo M. Cipolla, *Before the Industrial Revolution*, London, 1980.
4. Erdmann Gyula, „A Zemplén megyei nemesség tagozódása, jövedelmi viszonyai a 19. század első felében”, *Rendi társadalom — polgári társadalom I.*, Szerk.: A. Varga László, Salgótarján, 1987. 85–99. old.
5. Gajáry István, „A pesti Hupf-Mayerhoffer család. A társadalmi átrétegződés egy tipikus esete a 18–19. században”, *Rendi társadalom — polgári társadalom I.*, Szerk.: A. Varga László, Salgótarján, 1987. 179–189. old.
6. L. Gál Éva, *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766*, Budapest, 1988.
7. Gergely András, „Szeged társadalmának polgárosultsága a reformkorban”, *A magyar polgári átalakulás kérdései*, Budapest, 1984. 89–111. old.
8. Glósz József, „Kapitalizálódás, tőkeképződés a Tolna megyei kisbirtokos nemesség körében”, *Rendi társadalom — polgári társadalom I.*, Szerk.: A. Varga László, Salgótarján, 1987. 287–297. old.
9. Haas Mihály, Baranya, Pécs, 1845.
10. Paul Heyne, *A gazdasági gondolkodás alapjai*, Budapest, 1990.
11. Horváth D. Tamás, „Egy mezővárosi iparos a reformkor kezdetén — Steindl György keszthelyi rézműves hagyatéka”, *Rendi társadalom — polgári társadalom I.*, Szerk.: A. Varga László, Salgótarján, 1987. 173–179. old.
12. Kállay István, *A magyarországi városok kormányzata*, Budapest, 1990.
13. Kaposi Zoltán, „Uradalom és jövedelmezőség”, *Dunántúli településtörténete VIII.*, Szekszárd, 1990. 171–181. old.
14. Kaposi Zoltán, „A vrászlói uradalom társadalmi a 19. század első felében”, *Történelmi Szemle*, 1986. 363–380. old.
15. Kaposi Zoltán, *Magyarország gazdaságtörténete I. (1700–1830)*, Pécs, 1993.
16. Kazinczy Ferenc, *Az én életem*, Budapest, 1987.
17. Witold Kula, *A feudális rendszer gazdasági elmélete*, Budapest, 1985.
18. Mérei Gyula, *Mezőgazdaság és agrártársadalom*, Budapest, 1948.
19. A.M. Sharp, Ch.A. Register, R.H. Leftwich, *Economics of Social Issues*, Homewood, Illinois, 1988.
20. L. Soltow, „Long run changes in British income inequality”, *The Economic History Review*, Ser. 2, Vol. 21, (1968).
21. Thirring Gusztáv, „Városaink lakosságának kereseti viszonyai a 18. század második felében”, *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 1901. 129–162. old.
22. Vörös Károly, „A társadalmi fejlődés fő vonalai”, *Magyarország története 1686–1790*, Budapest, 1989. 675–733. old.